

ANDERS BJÖRNSSON:

Om stora och små världar

Anders Björnsson kommenterar här Hans Zetterbergs artikel i SvT 4-5/89 "Ödesmakter och ideologier".

Om samhällets omsorg begränsas till familjen — vad händer då med den som hamnar utanför? Vi vet vilka konflikter som kan uppstå mellan samhällsmoral och familjemoral och vilka svåra rättsliga prövningar de ofta leder till. Är det förnuftigt att blunda för den konfliktdimensionen?

I själva verket öppnar den idylliska visionen om de små världarnas regemente för totalitära lösningar, anser författaren.

Anders Björnsson är producent vid riksradios vetenskapsredaktion samt ordförande i förbundet och föreningen Ordfront.

Du ska inte göra affärer med familjen", sa min fru när jag blev erbjuden att köpa bil av en svåger. "Det skapar bara konflikter och man vet aldrig vad som kan hända."

Vi behövde bil då, diskuterade igenom saken och kom fram till att affären ändå borde bli av. Naturligtvis "hände" ingenting. Det värsta är sällan framme.

Men låt oss säga att motorn hade brutit ihop och karossen börjat rosta efter bara några veckor, hade jag då riskerat en vänskap och en släktförbindelse för att tala om för denne svåger vilken skitstövel han i själva verket är?

Exemplet aktualiseras av Hans Zetterbergs plädering för familjen som det goda samhällets grundenhet.

I familjen eller "den lilla världen", skriver Zetterberg, råder samarbete, solidaritet, osjälviskhet. Där finns kärlek och omsorg, trygghet och gemenskap. I familjen, slakten, vänskretsen, i hembygden och "de naturliga nätverken" gäller inte samma regler som på marknaden och i det politiska livet. Marknaden styrs av konkurrensen och vinstintresset. Om byråkratins och politikens drivkrafter har Zetterberg föga att säga, utom att han ogillar dem. De hotar den lilla världens "solidariska ordning" och det gemensamma goda som vi återfinner där.

Zetterbergs och den moderata framtidsgruppens skarpa åtskillnad mellan den lilla och den stora världen har rönt berättigad uppmärksamhet. Allvaret i företaget kan inte betvivlas och när professor Zetterberg skriver att "den lilla världen följer andra sociologiska lagar än den stora" har man en känsla av att det ligger en vetenskaplig ambition bakom.

Det tror jag säkert att det gör, men låt mig ändå komma med några funderingar.

Människans olika roller

Den ena har att göra med människan som social varelse. Det moderna samhället har tilldelat henne olika roller, allt efter den verksamhet hon befinner sig i. Hon är löntagare, hon är konsument, hon är medborgare. Ibland går hon i skola, ibland ligger hon på sjukhus. Hon reser utomlands, hon idkar kultur och idrott.

De här rollerna utövas på olika platser och vid olika tidpunkter. Individens möts hela tiden av nya förväntningar och måste anpassa sig till ständigt växlande situationer. Annars får hon inte vara med längre.

Är det rimligt att anta att familjen ska kunna skydda sig och individen från sådana yttre inflytelser? Bortse från den funktionsplittring och brist på sammanhang som råder i "den stora världen"?

Är det inte ofrånkomligt att vi har någorlunda samma inställning till ett bilköp inom som utom familjen? Eller bör vi verkligen sluta köpa bilar av varann?

Samhällsmoral kontra familjemoral

Min andra synpunkt är denna. Om samhällets omsorg begränsas till familjen — vad händer då med den som hamnar utanför? Outsidern, den missanpassade. Den som inte finner sig i den lilla gruppens ordning och skaffar sig ideal som bryter mot de gemensamma värdehierarkierna.

Solidaritetsens baksida alltså: utstötningen.

I rättsstaten har det utbildats en viss tolerans — jag säger inte att den saknar gränser — för att ta hand om det avvikande. Man skriver ut vårdintyg i värsta fall eller dömer till fängelse. Men det finns ändå en öppenhet och en diskussion om

dessa ting. Övergripen kan begränsas, orättvisan mildras genom den offentliga kontrollen.

Familjen värjer sig mot kontroll och insyn. Den utbildar sitt eget regelverk, sina egna konventioner. Själva poängen med familjen som en egen värld är ju att den ska få göra det utan att avkrävas ansvar; den ansvarar för sig själv.

Men om den misslyckas med det? Vi vet vilka konflikter som kan uppstå mellan samhällsmoral och familjemoral och vilka svåra rättsliga prövningar de ofta leder till. Är det förnuftigt att blunda för den konfliktdimensionen?

Kan vi utgå från att alla föräldrar, som Zetterberg skriver, "ger . . . kärlek och omsorg till sina barn, lär dem tala, lär dem lyda regler, lär dem umgås, hjälper dem utveckla en livsstil"?

Våra — mina — vardagserfarenheter säger mig något helt annat. Jag tror inte att det beror på bristande tid att barn i dag far illa, lika litet som för få lektionstimmar förklarar att elever lämnar dagens skola som funktionella analfabeter. Det finns mycket tid för barn i vårt samhälle, men det finns litet innehåll att fylla den med.

En förnyad upplaga av hustavlan är förmodligen inte vad de moderata programskrivarna i första hand skulle rekommendera. Men någon form av överordnad ideologi som håller ihop de båda moraltyperna, eller i vart fall ser till att de inte går alltför mycket isär, torde bli ofrånkomlig, om vi inte — som den konservativa tänkaren Ferdinand Mount i en boktitel för några år sedan — vill betrakta familjen som en rent samhällsfarlig institution.

Ett analysredskap

Och vem bestämmer innehållet i en sådan ideologi?

Den zetterbergiska dikotomin liten värld och stor kan nog vara bra som analysredskap — och jag anser att Zetterbergs framställning härvidlag är både effektiv och tänkvärd — men från analysen till programmet är det trots allt en bit.

Det finns, om jag får fortsätta med en utveckling, intressanta likheter mellan Zetterbergs båda världar och den motsättning livsvärld/systemvärld som Jürgen Habermas och en viss sorts radikal samhällsforskning laborerar med.

Livsvärlden är, enligt denna typologi (som faller tillbaka på Töennis klassiska distinktion Gemeinschaft/Gesellschaft), informell, vardagsbetonad, behovsorienterad; den är uppbyggd kring mjuka strukturer som grannskapet och de reproduktiva funktionerna; den ges gärna en räckta feminina karaktärsdrag. Systemvärlden står för det motsatta: effektivitet, regelstyrning, produktionsresultat, ofta manlig dominans.

Habermas tänker sig att systemvärlden "invaderar" livsvärlden med sin rationalitet och sina värderingar. Om människan i livsvärlden ännu är ett handlande subjekt, görs hon i systemvärlden till föremål för andras handlande; hennes livsbetingelser planeras åt henne; hon får en omsorg som hon inte har bett om.

Jag får en aning om att sociologen Zetterberg haft sociologen Habermas i bakhuvudet när han skriver att "det finns ett grymt, människoplågande inslag i vår älskade välfärdsstat".

Vi vet — eller tror oss veta — precis vad han menar. Bostadsområde i betong, anonyma byråkratier, svårforcerade vård-

köer — metaforer som har upprepats till leda.

Vi ser ett samhälle där någon svarar på frågor som vi aldrig har ställt och där ingen lyssnar på vad vi har att säga därför att det försvinner i bruset runtomkring oss.

Vi tänker oss regler och disciplin där vi hellre hade haft litet mer av det improviserade, det oväntade, det ännu inte färdigformade. När Habermas talar om det instrumentella förnuftet avser han en rationalitet som lånar sig till vilka syften som helst, också till priset av vår värdighet som människor. Arbetet förtrycker, leken, samtalen befriar.

Här finns en emancipatorisk syftning av nytt slag. Föreställningen om "livsvärldens primat", att de erfarenheter vi gör i vardagsverkligheten alltid är mänskligare och naturligare än de vi skaffat oss i systemvärlden och att de därför bör vara styrande för hur det goda samhället utformas, har blivit högsta mode bland Habermas-inspirerade samhällsplanerare litet varstans.

Vart tar medborgaren vägen?

Jag tror för min del att denna retorik döljer något hotfullt. Tidigare var alltid politiken den emancipatoriska kraften i samhället och medborgaren bäraren av de ideal som skulle realiseras genom politiska beslut. Men om politiken trängs tillbaka eller upphör, om "storskaligheten", som är den nationella politikens livsrum, bryts ner i ett otal små, självstyrande enheter, som alla svarar för sina angelägenheter — vart tar då medborgaren vägen?

Fortfarande behövs ju en gemensam moral, gemensamma värderingar för att

samhällslivet inte ska bli kaotiskt. I själva verket öppnar den idylliska visionen om de små världarnas regemente för totalitära lösningar.

Ty Makten avgår inte bara för att politiken träder i skymundan. Politikern utmanade och utmanövrerade den gamla tidens makthavare: prästen, krigaren, ämbetsmannen. Altaret och svärdet fick maka på sig för vetenskapen och opinionen. Parlamenten började kasta regeringar ur sadeln. Makten gjordes synlig och kontrollerbar.

Men i den lilla världen finns ingen sådan kontrollapparat. Familjefadern kan inte avsättas, vad man kan göra är att utträda ur gemenskapen. Ideologen, karismatikern är på samma sätt "oansvarig"; hans kunskap är esoterisk; hans verkningssmedel är inte dialogen utan den direkta appellen. Våra möjligheter att kontrollera honom är obefintliga.

Rädsla för politiken

En rädsla för politiken präglar vår samtid. Den finns både på den borgerliga och på den icke-borgerliga kanten. Men här är det ofta effektivitets- och nyttoaspekter som gör sig gällande. Inte konstigt kanske:

vem hävdar på allvar att de offentliga byråkratierna kränker vår integritet? De tar för mycket av våra pengar helt enkelt.

Jag anser att vi också borde utveckla en annan rädsla — nämligen för vad som händer om Politikern, sådan vi känner honom från den parlamentariska utvecklingen, abdikerar eller görs så ointressant att de många människorna slutar att ta honom på allvar.

Då finns det alltid någon som vill fylla vacuumet, som gör anspråk på vårt speciella förtroende.

Den zetterbergska, och för all del habermaska, ringaktningen av eller bortseendet från den traditionella politiken inger mig betänkligheter. Familjen eller "livsvärlden" — där man kan leva och inte bara existera — som metafor för det goda i samhället frammanar ett tillstånd av harmoni och evig lycka där splitet och splittningen torde vara minst lika förekommande. Och ändå måste vi göra som andra, eller Någon Annan, säger, inte sant? Vi måste böja oss och inta vår plats. Underordningen är ingenting man pratar om i den lilla gruppen. Men motsättningarna finns där, de kan inte älskas bort.

Maktfrågorna är reella.